

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASINING TURKIY DAVLATLAR
TASHKILOTIDA KO‘P TOMONLAMA HAMKORLIK YO‘NALISHLARI**

Ochilov Doston Shuxratovich,

Oriental universiteti magistranti

Ilmiy rahbar: s.f.f.d., PhD

dots. v.b. **J.Akramov**

Annotatsiya: Maqolada O‘zbekiston Respublikasining Turkiy davlatlar tashkiloti tizimida ko‘p tomonlama hamkorlik yo‘nalishlari tahlil etilgan.

Kalit so‘zlar: Turkiy davlatlar tashkiloti, milliy manfaat, “Zamonaviy ipak yo‘li”, Markaziy Osiyo.

Hozirgi kunda xalqaro maydonda globallashuv bilan bir qatorda mintaqaviylashuv jarayoni ro‘y bermoqda. Ma’lumki, mintaqaviylashuv muayyan mintaqaning koordinatsiya (mintaqaviy hamkorlik) va subordinatsiya (integratsiya) asosida yaqinlashuvini nazarda tutadi. Koordinatsiya o‘zaro mintaqaviy hamkorlik asosida davlatlarning bir birlari bilan aloqalarni amalga oshirilishini nazarda tutsa, subordinatsiya muayyan organning integratsiyaga a‘zo bo‘lgan davlatlardan yuqorida turishini anglatadi¹.

Qadim zamonlardan buyon turkiy xalqlar, sivilizatsiyalar, Sharq va G‘arb, Shimol va Janub, shuningdek, sivilizatsiyalar o‘rtasida jonli ko‘prik sifatida muhim rol o‘ynagan. Buyuk Ipak yo‘lining asosiy elementi bo‘lib ham xizmat qilgan.

Turkiy davlatlar tarix davomida davlatlararo tijorat faoliyatida hal qiluvchi rol o‘ynagan, shuningdek, Yevropadan Xitoygacha bo‘lgan ulkan hududda Sharq va G‘arbning siyosiy va madaniy ko‘prigi bo‘lib xizmat qilgan.

Turk dunyosi uzluksiz transformatsiya jarayonining boshida turadi. Yevroosiyo mintaqasining xalqaro siyosiy, iqtisodiy, savdo va madaniyatdagi tarixiy roli katta.

¹ Barkin, J., & Cronin, B. (2009). The state and the nation: changing norms and the rules of sovereignty in international relations. International Organization 48, P. 124.

Turkiy kengash yetakchilari tomonidan shakllantirilgan konsepsiya: turkiy sivilizatsiya qadriyatlariga ulug'vorlik baxsh etish va ulug'vorlik bilan turkiy dunyoning yanada rivojlanishi, tashkilotning faoliyatiga bog'liq.

Turkiy kengash tuzish g'oyasi sammitlar boshlanganidan atigi 17 yil o'tib amalga oshirishining o'ziga xos sabablari bor. Birinchidan, Qozog'iston va Ozarbayjondagi iqtisodiy va siyosiy barqarorlik to'laqonli tashkilot bo'lish uchun asos bo'ldi. Bu mamlakatlar Kengashda o'zaro birgalikda mustaqil va suveren davlat sifatida jahon miqyosida tashqi va xavfsizlik siyosatida tajriba orttirdi. Ikkinchidan, turkiy davlatlar o'rtasida energetika va transport loyihalarining muvaffaqiyatli amalga oshirilishi ular o'rtasidagi hamkorlik aloqalarini kengaytirdi. Uchinchidan, turkiy tilli davlatlar o'rtasidagi mustahkam aloqalar tashkilotning vujudga kelishida muhim rol o'ynadi, bu aloqalar Turkiy kengash modelining asosiga aylandi.

Yuqorida aytilganlardan kelib chiqqan holda shuni tushunish kerakki, tashkilot ishlab chiqilganidan to amalga oshirishgacha bo'lgan 17 yil vaqt ancha uzoq deb baholanadi. O'lis tarixdagi (asrlar va ming yillar avval) madaniy va etnik asosdagi iqtisodiy va siyosiy integratsiya g'oyalari va umumiy o'tmish hayoti nega hozirgi vaqtda iqtisodiy o'sish va siyosiy ta'sirni ta'minlamasligini tushunish uchun so'nggi o'n yilliklar tarixiga murojaat qilaylik.

SSSRning parchalanishiga olib kelgan Belovej shartnomasi imzolanganidan so'ng (1991 yil 17 martdagi ittifoq referendumiga qaramay) barcha sobiq Sovet respublikalari tomonidan Olma-Ota protokoli imzolandi. Ushbu hujjat isloh qilingan iqtisodiy makonda moliyaviy-xo'jalik faoliyatini amalga oshirish uchun zarur huquqiy asos bo'ldi.

Ijtimoiy hayotda yangicha o'zgarishlar sodir bo'la boshladi lekin neft va gaz quvurlari, temir yo'llar va zavodlar eski qarovsiz holatda yotardi. Iqtisodiy hisob-kitob va ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan tamoyillardan kelib chiqadigan bo'lsak, chiroyli siyosiy shiorlar jamiyat foydasiga xizmat qilmay, iqtisodiy tazallulga yuz tutishi namoyon bo'ldi.

Sovet respublikalari o'zlarining qarorlari suverenitetni qabul qildilar (1990-

1991), SSSR xalqaro huquq subyekti sifatida va geosiyosiy mavjudligi to'xtatildi. SSSR parchalangandan so'ng, keng ko'lamli inqiroz sharoitida sobiq Ittifoqning vorisi sifatida Rossiya xalqaro jarayonlarga ta'sirini susaytirdi. Asosan rus-turk munosabatlarning asosi (maqomi) o'zgardi, ya'ni muzokaralarda da'vo va yon berishlarda, huquqiy va yakuniy xalqaro hujjatlardagi majburiyatlar o'zgacha tus oldi.

Xalqaro munosabatlarda postsovet davlatlari ko'pincha mintaqadan tashqaridagi siyosiy hamkorlar bilan o'z muammolarini hal qilish istagi ustunlik qiladigan "ko'p vektorli" siyosiy yo'nalishga amal qiladilar, "Soddalashtirilgan tashqi siyosiy ustuvorliklarni almashtirish, tasdiqlangan va uzoq muddatli munosabatlar asosida qurilgan muddatli milliy manfaatlar" yo'nalishida davom etadi.

"SSSR miqyosidagi super kuch sifatida Rossiya endi derjava davlati emas va 70 million aholiga va ko'p jihatdan nisbatan rivojlangan iqtisodiyot ega Turkiya Rossiya bilan birgalikda Yevroosiyo mintaqasidagi eng yirik davlat maqomida ekaniga butun dunyoni ishontirmoqda"².

Sovet Ittifoqi parchalanganidan so'ng turkiy tilli davlatlarning ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy ittifoqi mintaqaviy geosiyosatning kun tartibidagi asosiy masalalardan biriga aylandi. Turkiyaning Sovet davridagi Markaziy Osiyo mamlakatlariga nisbatan tutgan pozitsiyasi aniq edi. NATO a'zosi sifatida Turkiya SSSR parchalanishi mumkin bo'lgan potensial yaqin madaniy aloqalarni yodda tutgan holda Moskva bilan ehtiyotkorlik bilan muomala qilishga harakat qildi.

Mustaqil turkiy davlatlarni birlashtirgan xalqaro siyosiy tashkilot tuzish to'g'risidagi gap-so'zlar 1990-yillardan beri davom etdi. Bunday tashkilotni yaratish bo'yicha faol ishlar 2000-yillarning o'rtalarida Turkiya, Ozarbayjon va Qozog'istonning faol ishtirokida boshlangan. 2009-yil 3-oktabrda Ozarbayjonning Naxichevan shahrida Ozarbayjon, Qozog'iston, Qirg'iziston va Turkiya

² Bal, I. (2000) Turkey's Relations with the West and the Turkic Republics-The Rise and Fall of the 'Turkish Model', Ashgate, Burlington, USA. P. 82.

prezidentlari “Naxichevan bitimi”ni imzoladilar, unga ko‘ra “Turkiy kengash” xalqaro tashkiloti rasman tashkil etildi. Shunday qilib, 6 turkiy davlatdan 4 tasi tashkilotga kirdi.

Naxichevanda bo‘lib o‘tgan sammitda tashkil etish to‘g‘risida Bitim imzolanganidan so‘ng Turkiy tilli davlatlar hamkorlik kengashi yoki Turkiy kengash faoliyati boshlandi. Biroq, bu shartnoma faqat 2010 yil noyabr oyida kuchga kirdi va shuning uchun Turkiy kengashning birinchi rasmiy sammiti 2010-yil iyul oyida bo‘lib o‘tgan Istanbul sammiti emas, balki 2011-yilda Olmaota shahrida bo‘lib o‘tgan yetakchilar yig‘ilishi hisoblanadi.

Turkiy Kengashga rasman to‘rtta turkiy davlat asos soldi: Ozarbayjon, Qozog‘iston, Qirg‘iziston va Turkiya. 2018 yil 30 aprel O‘zbekiston tashkilotga rasman qo‘shilganiga qaramasdan, Turkiy kengash davlat rahbarlarining sammitlarida norasmiy ishtirok etib kelgan.

2018-yil 30-aprel kuni O‘zbekiston Turkiy kengashga a‘zo bo‘lishi va tashkilotning Bishkekda bo‘lib o‘tadigan sammitida ishtirok etishi ma‘lum qilingan edi. A‘zolik arizasi 2019-yil 12-sentabrda rasman topshirilgan.

2021-yil 12-noyabr kuni Istanbulda bo‘lib o‘tgan Turkiy tilli davlatlar hamkorlik kengashining VIII sammitida Turkiya prezidenti Rajab Toyyib Erdo‘g‘on Turkiy kengash Turkiy tilli davlatlar tashkiloti deb o‘zgartirilganini e‘lon qildi.

Turkiy davlatlar hamkorligi kengashi hozirda O‘zbekistonning tashkilotga rasman qo‘shilishi asnosida Turkiy davlatlar tashkiloti deya atalishi tashkilotni yangi bir pog‘onaga ko‘tarilganini izohlaydi. Hozirda tashkilot Sharq va G‘arb o‘rtasidagi munosabatlarga yangi tushunchalar kiritishi mumkin bo‘lgan tarixiy tiklanish yoqasida turibdi.

Shubhasiz, Sharq va G‘arb munosabatlarida yangi tushuncha va muqobillik zarurati tashkilotga bo‘lgan qiziqishning asosiy harakatlantiruvchi kuchi hisoblanadi. Yangi Ipak yo‘li, bir kamar va yo‘l tashabbusi yoki turkiy tilli davlatlarning kelajakdagi iqtisodiy ittifoqi kabi tashabbuslari ko‘p voqeliklarni o‘zgartirishi mumkin.

Turkiy davlatlar tashkilotining maqsad va vazifalari Naxichevan kelishuvida belgilab berilgan³. Tashkilotning asosiy maqsad va vazifalari quyidagilar:

- tomonlar o'rtasida o'zaro ishonch, do'stlik va yaxshi qo'shnichilik munosabatlarini mustahkamlash;
 - mintaqa va dunyoda tinchlikni saqlash, xavfsizlik va ishonchni mustahkamlash;
 - umumiy manfaatlarga ega bo'lgan tashqi siyosat masalalari bo'yicha umumiy nuqtai nazarlarni izlash, shu jumladan xalqaro tashkilotlar doirasida va xalqaro forumlar doirasida ham;
 - xalqaro terrorizm va separatizm, ekstremizm, odam savdosi, giyohvand moddalarning noqonuniy aylanishiga qarshi kurashish bo'yicha harakatlarni muvofiqlashtirish, shuningdek yordam ko'rsatish.
 - siyosiy, savdo-iqtisodiy, huquqni muhofaza qilish, atrof-muhitni muhofaza qilish, madaniy, ilmiy-texnikaviy, harbiy-texnik, ta'lim, energetika, transport, kredit-moliyaviy va umumiy manfaatlarining boshqa sohalari bo'yicha samarali mintaqaviy va ikki tomonlama hamkorlikni rag'batlantirish;
 - savdo va investitsiyalar uchun qulay sharoitlar yaratish, bundan keyin tovarlar, kapital, xizmatlar va texnologiyalarning erkin harakatlanishini bosqichma-bosqich amalga oshirish hamda moliya-bank operatsiyalarini soddalashtirish maqsadida bojxona va tranzit tartib-qoidalarini soddalashtirish;
 - har tomonlama va muvozanatli iqtisodiy o'sishga intilish;
 - xalqlarining turmush sharoiti darajasi va yaxshilanishini izchil oshirish maqsadida teng huquqli sheriklik asosidagi birgalikdagi harakatlar orqali mintaqada ijtimoiy va madaniy hamkorlikni rivojlantirish;
 - qonun ustuvorligini ta'minlash masalalarini muhokama qilish, samarali xalqaro huquqning umume'tirof etilgan tamoyillari va normalariga muvofiq inson huquqlari va asosiy erkinliklarini boshqarish va kafolatlarini ta'minlash;

³ Istanbul Agreement on the Parliamentary Assembly of Turkic-Speaking Countries, the TURKPA Official Documents, retrieved from <http://www.turk-pa.org/documents/Official%20Documents.%20pdf.pdf>

— fan va texnika, ta'lim, sog'liqni saqlash, madaniyat, yoshlar, sport va turizm sohalarida hamkorlikni kengaytirish, buyuk turkiy xalqlarning madaniy va tarixiy merosini keng yoyish;

— ommaviy axborot vositalarining o'zaro hamkorligini va tomonlar o'rtasidagi aloqalarni targ'ib qilish, turkiy xalqlarning madaniy va tarixiy merosi ommalashtirish va tarqatishda rag'batlantirish;

— rivojlanish uchun huquqiy axborot almashinuvini muhokama qilish, huquqiy munosabatlarning turli sohalarida huquqiy yordam va o'zaro hamkorlik qilish.

Ushbu maqsad va vazifalardan kelib chiqqan holda, yigirmadan ortiq turli yo'nalishlarda hamkorlik aloqalari yo'lga qo'yilgan. Turkiy davlatlar tashkilotida quyidagi yo'nalishlarda hamkorliklar olib boriladi: Siyosiy hamkorlik, Iqtisodiy hamkorlik, Bojxona bo'yicha hamkorlik, Transport hamkorligi, Turizm sohasidagi hamkorlik, Ta'lim bo'yicha hamkorlik, Axborot va media sohasidagi hamkorlik, Yoshlar va sport bo'yicha hamkorlik, Millatlararo hamkorlik, IT sohasidagi hamkorlik, Energetika sohasidagi hamkorlik, Sog'liqni saqlash bo'yicha hamkorlik, Migratsiya sohasidagi hamkorlik, Qishloq ho'jaligi sohasidagi hamkorlik, adliya Sohasidagi hamkorlik, Gumanitar masalalar va rivojlanish bo'yicha hamkorlik, Inson resurslari sohasida hamkorlik, Musulmon diniy idoralari o'rtasidagi hamkorlik, Kosmik sohadagi hamkorlik, Xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlik.

So'nggi yillarda Turkiy davlatlar tashkiloti doirasida savdo-iqtisodiy sohadagi hamkorlikda ham ijobiy o'zgarishlar kuzatilmoqda. Xususan, 2016-yilda ichki-mintaqaviy savdo aylanmasi 11,1 milliard dollarni tashkil etgan bo'lsa, 2019-yilda 20,2 milliard dollarga, 2021-yilda esa 21 milliard dollarga yetdi. Shu bilan birga, Turkiy davlatlar tashkiloti mamlakatlarida sanoat sur'atlarining yillik o'sishi o'rtacha 8-12 foizni, yalpi ichki mahsulot tarkibida sanoatning ulushi deyarli 24 foizni tashkil etadi⁴.

⁴ Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi IV. Zirvesi Bodrum'da gerçekleştirildi [Электронный ресурс]. URL: <http://www.mfa.gov.tr/turk-dili-konusan-ulkeler-isbirligi-konseyi-iv-zirvesi-bodrum-da-gerceklestirildi.tr.mfa> (дата обращения: 09.05.2025)

Tashkilotning mazkur sohadagi yana bir ustuvor yo‘nalishlaridan biri bu – oziq-ovqat inqirozining oldini olishdir. Buning uchun oziq-ovqat kooperatsiyasini rivojlantirish, mamlakatlarning agrosanoat sohasidagi salohiyatidan foydalanish zarur. Xususan, qishloq xo‘jaligiga innovatsiyalarni joriy etish, agroklasterni rivojlantirish, fermerlarni qo‘llab-quvvatlash, agrosanoatni rag‘batlantirish lozim. Xususan, Prezident Shavkat Mirziyoyev mazkur masalaga alohida e‘tibor qaratib, tadbirkorlar o‘rtasida to‘g‘ridan-to‘g‘ri va ishonchli aloqalarni o‘rnatish uchun eng qulay sharoitlar yaratishni ustuvor vazifa deb qayd etgan. Shu borada qo‘shma texnoparklar, startup innovatsiya kompaniyalari va venchur jamg‘armalari tashkil etish, qo‘shma investitsiya fondi va turkiy davlatlar savdo uylarini birgalikda barpo etish singari tashabbuslar ilgari surildi. Turkiy davlatlar hamkorligining yana bir ustuvor yo‘nalishi energetika sohasida hamkorlikni yo‘lga qo‘yishdir.

Shu nuqtai nazardan a‘zo mamlakatlar energiya salohiyatini oshirish, energiya tejovchi texnologiyalarni joriy etish bo‘yicha sa‘y-harakatlari muhim ahamiyatga egadir. Transport yo‘laklarini rivojlantirish va logistika infratuzilmasini yaratish bo‘yicha qo‘shma loyihalarni amalga oshirish turkiy davlatlar makonidagi strategik hamkorlikning tarkibiy qismlaridan biri bo‘lib, a‘zo mamlakatlar manfaatlari uchun muhimdir. Transport va logistika tarmoqlarini rivojlantirish mintaqaviy iqtisodiy integratsiyani mustahkamlash, iqtisodiyotlarning raqobatbardoshligini oshirish, barqaror o‘shishni ta‘minlash va barcha turkiy davlatlarning sarmoyaviy jozibadorligini oshirishda ahamiyatga egadir. Shu bilan birga, tashkilot turkiy mintaqada xalqlar o‘rtasidagi turizmni rivojlantirishga ayniqsa katta ahamiyat qaratadi. Ushbu sohada “Zamonaviy ipak yo‘li” maxsus qo‘shma loyihasi ishga tushirilgan bo‘lib, u a‘zo mamlakatlarning madaniy va tarixiy shaharlariga 14 kunlik sayohatni o‘z ichiga oladi. Tashkilot yoshlarga sayohat qilish, tengdoshlari bilan uchrashish va turli sohalarda zamonaviy va istiqbolli loyihalarni birgalikda amalga oshirish uchun yangi imkoniyatlar yaratdi.

Xulosa qilib aytganda TDT turkiy tilli mamlakatlarni birlashtirgan, ko‘plab sohalarda rivojlanish imkoniyatlariga ega bo‘lgan istiqbolli mintaqaviy tashkilotdir.

Shuning uchun ushbu tashkilotning barcha a'zolari, shu jumladan, O'zbekiston uchun TDT doirasida o'zaro manfaatli hamkorlikni mustahkamlash har tomonlama rivojlanish va barqarorlikni ta'minlashga, iqtisodiy o'sishni oshirishga va mamlakatlar taraqqiyotini rag'batlantirishga xizmat qilishi mumkin. Bu esa o'z navbatida, mintaqadagi davlatlarni o'zaro hamkorligini bir tashkilot doirasida bog'lanib qolishini oldini oladi.